

ARISTOFANE, *Le Commedie*, a cura di Benedetto Marzullo, Bari, Laterza, 1968, XII + 747 p. in 16°.

Poate părea din cale afară de prezumțios să încerce cineva a judeca măiestria unei traduceri dintr-un autor dificil, într-o limbă care nu-i a sa. În cazul la care mă refer autorul e Aristofan, a cărui anevoință e cunoscută și despre care toți cliți au deprinderea versiunilor din clasici știu cît e de greu să-i înțelegi exprimarea învăluită, încărcată de imagini al căror tîlc riscă de cele mai multe ori să ne scape, cînd rapidă și cînd amplă, nu o dată parodistică. Știu de asemeni cît de numeroase sînt aluziile — uneori abia schițate — la personaje și împrejurări pe care trebuie să le cunoști pe de rost înainte de a încerca să le transpui în alt grai. În sfîrșit, toată lumea are experiența traducerilor laborioase — fie și din Caragiale! —, care nu păstrează nimic din hazul originalului și care, în efortul deznădăjduit de a provoca risul, lasă o impresie mai degrabă penibilă.

Toate aceste considerații mă îndeamnă să semnez aci meritul traducerii *poetice* a comediilor lui Aristofan publicate de profesorul Marzullo, plină de curînd la Cagliari, acum la Universitatea din Bologna. Despre ostelile lui filologice s-a vorbit în revista noastră în mai multe rînduri, de fiecare dată cu elogii (Studii clasice IX, 1967, p. 293 ; 302—305). Astăzi ni se înfățișează nu numai ca elenist, în stare să surprindă și să desghioace tainele unui text obscur între toate, dar și ca artist în stare să redea în limba-i proprie bogăția și neprevăzutul scrisului aristofanesc, despre care, în cuvîntul introductiv al volumului, se exprimă nu fără dreptate : „La sua stessa lingua, innovata, forzata, parodicamente aulica, tragicamente appassionata, compiaciuta nel triviale, non sempre consente, per difetto di parametri, una esatta caratura. Non riusciamo a districare, spesso neppure a rilevare il vorticoso gioco, cui Aristofane sottopone la sostanza verbale e materiale. Assomiglia ad una frastagliata, spumosa scogliera : su cui è difficile l'approdo, illusorio il possesso...”.

Toate aceste greutăți sînt reale, fără îndoială, dar nu e mai puțin adevărat că însușirile traducătorului italian sînt excepționale și că versiunea pe care ne-o oferă e o mare reușită filologică și artistică. Comediile se citesc cu o încintare ce nu scade nici o clipă — nici în coruri, nici în scenele dialogate —, iar admirația pentru inventivitatea verbală și pentru verva susținută se împletește cu emoția prilejuită de atîtea pagini de înaltă poezie. Mai bine decît orice laude și judecăți, cîteva crîmpeie transcrise la întîmplare vor da puțință cititorului român să cunoască și să admire isprava învățatului italian.

Iată, din *Norii*, corul care începe cu cuvintele 'Αένοι Νεφέλαι (versurile 275—290) :

Sempre roride Nuvole
mostriamoci stillanti
di rugiada agili levandoci
dal padre Oceano che cupamente
risuona sulle cime delle alte
montagne di alberi chiomate :
dove alle vette che di lontano
appaiono guarderemo ed alla
santa terra delle messi
irrorate allo strepito
dei fiumi santissimi al mare
risonante che cupo rimbomba.
Già l'occhio dell'Etère
infaticabile dardeggia
di rilucenti dardi :
or dissipata la bruma piovosa

dal nostro viso immortale
 guardiamo con l'occhio
 che spazia lontano la terra.

Sau, din *Păsărite*, în stil parodistic, cunoscută tiradă a corifeului, încărcată de ecouri și reminiscențe literare (685 urm.):

Orsù uomini nati ad un'oscura vita, piú simili alla stirpe delle foglie, di scarsa possa, impasto di fango, frotta di ombre fugaci, effimeri, implumi, passivi mortali, creature simili al sogno, prestate attenzione a noi immortali, sempiterni, eterei, che non conosciamo vecchiaia, di senno imperituro: se da noi ascoltate su tutte le cose del cielo esatta nozione, e imparate a distinguere la natura dei volatili e la genealogie degli dei e dei fiumi, dell'Erebo e del Caos, a Prodicò da parte mia potete dirgli di andare al diavolo, per sempre...

Tot din *Păsărite*, grațiosul cor 737—751:

Musa dei cespugli
 iridescente con te
 nelle valli e sulle cime
 montane
 su di un frassino seduto
 dalla chioma frondosa
 dalla mia gola vibrante
 a Pan sacre melodie
 sciolgo e alla Madre
 montana devote danze
 onde simile ad ape
 Frinico suggeva il frutto
 di melodie come l'ambrosia
 dolce canto traendone sempre.

În sfârșit, tirada sentențioasă a corifeului din *Broaștele*, 717—737:

Ci è sembrato piú volte che la Città coi cittadini galantuomini usa lo stesso sistema che con gli zecchini vecchi e le monete nuove. Succede, se non mi sbaglio, che degli zecchini vecchi, mai falsificati — piú belli non ce ne sono —, gli unici conati bene e apprezzati tra Ellenici e Barbari, dovunque, non se ne fa piú uso: questi pezzi schifosi di rame, conati ieri o l'altro giorno col peggiore stampo, invece sì. I cittadini, basta che passano per nobili, assennati, giusti, galantuomini, educati nelle palestre ai cori e alle arti, li schifiamo: quelli di rame invece, stranieri di pello rosso, delinquenti nati, gli ultimi arrivati, ne facciamo uso ed abuso. La Città, una volta, a sbagliarsi, non li avrebbe

usati neanche al posto del capro espiatorio. Ma adesso, Imbecilli, cambiate sistema : tornate a servirvi dei galantuomini ! Se le cose vanno bene, saranno lodi. Ma se vi andasse male, senza colpa vostra, e vi succede un guaio, la gente onesta vi saprà comportare...

D. M. Pipidi

LUDWIG RADERMACHER, *Aristophanes' Frösche*. Einleitung. Text und Kommentar, mit einem Nachwort, Zusätzen und weiteren Hinweisen besorgt von Walther Kraus — III-te Auflage, Herm. Böhlau Nachfolger, Graz — Wien — Köln, 1967, in 8° —, 377 p.

În excelente condiții tipografice se retipărește magistrala ediție comentată a învățatului maestru de la Bonn (pe baza ediției a II-a anastatice din 1954, care, la rîndul ei, relua textul publicat prima oară în 1921). După trecerea unui interval de aproape cinci decenii, valoarea lucrării se menține în bună parte nealterată, mai ales datorită introducerii (p. 3—85) și a comentariului (p. 139—354). Profesorul Kraus a completat penultimul tiraj cu importante „adaosuri” (p. 355—371) în care figurează, sub forma unor note suplimentare la diferite pagini ale ediției anterioare, însemnări postume (inserate de Radermacher în propriul său exemplar) și unele referințe prețioase prin care Kraus completează notele primului autor, folosind în mod foarte selectiv bibliografia mai nouă (cea care merge pînă în 1953). Chiar după ce luăm cunoștință de lucrări apărute ulterior (cum ar fi, de exemplu, monografia lui Gelzer despre *Agonul epirematic* — vezi recenzia noastră în *Helikon* (Messina), vol. V (1965), nr. 2—4, sau cercetarea lui Newiger despre „Metaforă și alegorie la Aristofan”), valoarea contribuțiilor lui Radermacher nu este cît de puțin micșorată, mai ales datorită orientării moderne, „antropologice”, din secțiunile comentariului. Pe bună dreptate Kraus a comparat însemnătatea lucrării lui Radermacher cu aportul prin care Wilamowitz a îmbogățit studiile euripideice, o dată cu publicarea comentariului său la *Herakles*. Din punctul nostru de vedere, o serie de interpretări originale, propuse de comentatorul lui Aristofan, ridică meritele lucrării sale pe o treaptă și mai înaltă — la nivelul unei înțelegeri a fenomenului dramatic superior opticii lui Wilamowitz. Pentru edificare propunem recitirea paginilor referitoare la semnificația *comos*-ului, analizată în funcție de fenomenele folclorice și religioase din diferite regiuni ale Greciei (p. 4—14), în strînsă legătură cu discuția din paginile următoare, despre filiația comediei vechi cu piesele lui Epiharm (p. 15—36). Cît privește principala noutate a comentariului propriu-zis, amintim că filologul de la Bonn a deosebit o structură dublă, oarecum eterogenă a piesei: scenele pînă la *parabază* (deci pînă la v. 673), iar apoi, în jurul acestei importante desfășurări a corului, partea a II-a (de la v. 738), dominată de *agonul* literar. Nici Pickard-Cambridge, nici Mazon sau Gelzer nu au tras toate învățămintele de pe urma fundamentalei teorii a lui Radermacher, despre „bipartițiunea” piesei. Sînt cu atît mai binevenite precizările pe care le aduce Kraus, pe baza bibliografiei recente, mai ales atunci cînd este vorba despre a doua reprezentare a piesei — probabil tot în 405 î.e.n. —, cu un text, pe cît se pare, modificat.

Așadar, deși avem în față o simplă retipărare cu anexe (care includ și corecțiunile aduse primei ediții), comentariile deosebit de bogate își păstrează toată actualitatea.

M. Nasta